

Cratica XXIII/XXIV (1992/1993) – 37/66/39

Izvorni znanstveni članak

Marko Samardžija

**HRVATSKI LEKSIK U DRUGOJ POLOVICI XVIII.
STOLJEĆA**

UDK 808.62(091)–3

Važnost XVIII. stoljeća za postanak hrvatskoga jezičnog standarda (na)slučena je u kroatistici prije otprilike pola stoljeća. Suvremena hrvatska standardologija drži da upravo tim stoljećem prolazi razdjelnica između predstandardnog i standardnog dijela hrvatske jezične povijesti, pri čemu je druga polovica XVIII. stoljeća veći dio početne faze hrvatske jezične standardizacije. Upravo u to vrijeme, poslije važnih političkih promjena u nekim hrvatskim zemljama, oživljava književna djelatnost na hrvatskom jeziku. Tada su štokavštinom objavljena brojna djela manje važna ili sasvim nevažna za povijest hrvatske književnosti, ali veoma važna kao prinosi hrvatskim standardizacijskim počecima. Tim djelima pripadaju i tri djela čije leksičke značajke prikazujemo ovdje.

1.

Prije pola stoljeća u kroatistici je iznesena tvrdnja da je u XVIII. stoljeću, istodobnim djelovanjem hrvatskih ljudi od pera u štokavskim krajevima (Bosni, Dalmaciji, Dubrovniku, Slavoniji), stvoren »normativni tlak, po kojemu će početkom XIX. stoljeća (hrvatski – M. S.) književni jezik dobiti svoje konačno obličje.«¹ Premda autor ovog stajališta ne prekida s, i tada i dugo poslije, u kroatistici raširenim uvjerenjem da hrvatski narodni preporod (tridesetih i četrdesetih godina XIX. stoljeća) označava prekretnicu u razvoju hrvatskoga jezičnog standarda, dapače da je suvremeni hrvatski jezični standard stvoren upravo u preporodno vrijeme,² ipak se može reći da postavka o *normativnom tlaku* nastalom u XVIII. stoljeću anticipira stajalište recentne hrvatske standardologije o XVIII. stoljeću, navlastito o njegovoj drugoj polovici, kao o vremenu u kojemu počinje oblikovanje hrvatskoga jezičnog standarda.³ Nadalje, postavka o *normativnom tlaku* nastalu u štokavski pisanim djelima XVIII. stoljeća kao pripravi, i podlozi, zbivanja na području hrvatskoga jezičnog stand-

---

¹ »Franjevci su predstavnici još jednoga važnoga štokavskog razdoblja u hrvatskoj književnosti: dalmatinske ikavske knjige u Dalmaciji zaposjednutoj od Mlečana i naseljenoj od štokavaca s kontinenta. To razdoblje, koje obasjava lik najvećega hrvatskog rodoljuba i mučenika Filipa Grabovca, neizrecivo je važno za konačni put hrvatskoga književnoga jezika po Andriji Kačiću-Miošiću (sic). Kačićev *Razgovor*, zacijelo najraširenija hrvatska knjiga u doba prije Preporoda, unosi u pobjednički pohod štokavštine samonikli narodni duh i jezični zakon epske pučke pjesme. Taj zakonik nepatvorene pučke riječi stopljen s profinjanim građanskim jezičnim zakonikom Dubrovnika stvara normativni tlak, po kojemu će početkom XIX. stoljeća književni jezik dobiti svoje konačno obličje. – I na sjeveroistoku hrvatskoga tla, u Slavoniji, razvija se u XVIII. stoljeću bogata štokavska književnost, u kojoj barok i prosvjetiteljstvo nalaze svoje predstavnike (Kanižlić, Reljković). Cvat te slavonske književnosti (kao i dalmatinsko-ikavske) pada u doba prije Preporoda te pripravlja na sjevero-istoku domovine povoljno tlo za odluku Preporoditelja.« K. Krstić: *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska revija, god. XV (1942), br. 8, str. 416. Isto i u *Naša domovina*, Zagreb 1943, knj. I, sv. 1, str. 125.

² N. dj., str. 417–418, odeljci *Odluka Preporoditelja 1835.* i *Stvaranje književnog jezika za Preporoda.*

³ O tome opširno D. Brozović u raspravi *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u knjizi *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb 1978, str. 40–54.

Pored D. Brozovića i drugi kroatisti o XVIII. stoljeću govore kao o iznimno važnu razdoblju u povijesti hrvatskoga jezičnog standarda, odnosno kao o prvom standardnojezičnom razdoblju u povijesti hrvatskog jezika. Ovdje upozorujemo na radove R. Katičića skupljene u njegovoj knjizi *Novi jezikoslovni ogledi* (poglavlje *O književnom jeziku*), Zagreb 1986, str. 90–157 i 169–186 te na sintetski rad M. Mogušića *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika* u knjizi *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* autorâ Stj. Babića, D. Brozovića, M. Mogušića, S. Pavešića, I. Škarića i Stj. Težaka, »Djela HAZU, sv. 63, Zagreb 1991, str. 42–48.

---

arda u preporodno vrijeme važna je i zbog vremena kada je izrečena. U ono je vrijeme, naime, i proučenost jezika štokavski pisane hrvatske književnosti i uopće standardizacijskih nastojanja u području štokavštine XVIII. stoljeća bila ipak prilično daleko od suvremenog stanja,⁴ što je samo moglo otežati uočavanje svih za oblikovanje rečene postavke nužnih dokaza.⁵ Jer, tek su kasnija proučavanja jezika hrvatskih pisaca, jezika hrvatske književnosti i uopće djela pisanih u XVIII. stoljeću hrvatskim jezikom postupno dizala veo s ovog za postanak hrvatskoga jezičnog standarda, kako se pokazalo, veoma važnog razdoblja, da bi upravo pod snagom uvjerljivosti te spoznaje počelo odstupati uvjerenje o međašnoj i prevratničkoj ulozi hrvatskoga narodnog preporoda u oblikovanju hrvatskoga jezičnog standarda.

Pa ipak, usprkos činjenici što je spomenuta postavka iznesena prije pola stoljeća u kroatističkim prilikama za koje se, ne samo u usporedbi s današnjima, teško može reći da su pripravile tlo za takve zaključke, čini se da je logično pretpostaviti kako je autor u temelje svoje teze morao ugraditi nekakve argumente, iako ni o vrsti ni o broju tih argumentata sâm, nažalost, ništa ne govori. No i bez toga u vezi s argumentima moguće je s pouzdanjem reći kako ih je bilo moguće crpsti ponajprije i ponajviše iz najizdašnjega onodobnog vrutka: iz hrvatske književne djelatnosti XVIII. stoljeća.⁶ Mislimo pritom, dakako, *na jezične značajke te*

O tome pak kako su u kroatistici jedno vrijeme supostojala dva bitno različita pogleda na postanak hrvatskoga jezičnog standarda najrječitije govore referati Lj. Jonkea *Jezična problematika u vrijeme hrvatskoga jezičnog standarda* i D. Brozovića *Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda* na znanstvenom savjetovanju u povodu 130. obljetnice hrvatskoga narodnog preporoda, Kolo, 1966, br. 8–10, str. 233–242 i 249–253.

⁴ Od radova koji se, dijelom ili u cijelosti, bave jezičnim značajkama XVIII. stoljeća, a objavljeni su do god. 1942, svakako treba spomenuti studije T. Maretića *Jezik slavonskih pisaca. Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj* (Rad, knj. 180, Zagreb 1910, str. 146–233) i *Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka. Drugi prilog istoričkoj gramatici našega jezika* (Rad, knj. 209, Zagreb, 1915, str. 173–240 i knj. 211, Zagreb 1916, str. 1–92), kao i monografiju R. B. Aleksića *Jezik Matije Antuna Reljkovića*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, sv. 4, Beograd 1931.

⁵ Prepoznavanju i vrednovanju jezičnih značajki XVIII. stoljeća nedvojbeno su pripomogla ponovna izdanja djela iz tog vremena. Među tim izdanjima, ne samo za književnu djelatnost u Slavoniji, posebno su važna *Djela Matije Antuna Reljkovića (Stari pisci hrvatski)*, knj. XXIII, Zagreb 1916) te *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića* (SPH, knj. XXVI, Zagreb 1940), oboje u redakciji i s uvodom T. Matica, vrsna poznavateljica upravo društvenih, kulturnih i književnih prilika slavonskih u XVIII. stoljeću.

Vrijednost veću od faktografske ima podatak da su se puna tri desetljeća poslije objavljivanja upravo *Pjesme...* našle na »prazničkom uzglavlju« R. Katičića str. 170, kao ključ za hrvatski jezik u XVIII. stoljeću.

⁶ Možda će se na prvi pogled učiniti paradoksalnom tvrdnja da je uobličenu drugačije slike o važnosti XVIII. stoljeća za oblikovanje hrvatskoga jezičnog

djelatnosti, a ne na njenu umjetničku vrijednost, koja je, kako je već uočeno,⁷ čak i u djelima s literarnim pretenzijama nerijetko bila potisnuta u drugi plan, ustupajući mjesto prosvjetiteljskom.

2.

Istina, hrvatska se književna djelatnost ni u XVIII. stoljeću ne odvija na jednom, nego na dva (hrvatska) književna (literarna) jezika, na kajkavskom i na štokavskom. Osnovna je razlika između tih dviju djelatnosti u tome što je upravo u XVIII. stoljeću, izuzme li se djelo T. Brezovačkog, po riječima B. Vodnika »kajkavska knjiga trgnula nazad«,⁸ dok naprotiv štokavski pisana istodobno doživljava snažan procvat. I to ne ni samo, ni pretežito u Dubrovniku, nego i u drugima štokavskim krajevima, među kojima zapaženo mjesto pripada književnoj djelatnosti u Slavoniji. Upravo na leksičkim značajkama nekoliko odabranih djela iz druge polovice XVIII. stoljeća što pripadaju književnoj djelatnosti u Slavoniji pokušat ćemo pokazati može li se, i u kojoj mjeri, i u području leksika odčitati ponešto od standardizacijskih nastojanja koja su upravo drugoj polovici XVIII. stoljeća, postupno i s argumentima, priskrbila tako važno mjesto u povijesti hrvatskoga književnog jezika.

Naš zadatak u znatnoj mjeri olakšava podatak da književna djelatnost u Slavoniji tijekom XVIII. stoljeća bilježi stalan, a dijelom i brz, rast zahvaljujući kojemu su se iza pretežito vjerskih djela što ispunjavaju prva desetljeća tog stoljeća već od polovice stoljeća počela pojavljivati djela tematski vrlo različita. Tako ovo stoljeće nudi uistinu velik izbor djela zahvalnih za leksička i uopće jezična proučavanja, utoliko više što je za

---

standarda mogao u nekoj mjeri pripomoći i T. Maretić, jer se njegova uvodna tvrdnja o jeziku slavonskih pisaca (»Jezik slavonskih pisaca nije sasvim narodan, t. j. ne smijemo misliti, da je narod po Slavoniji govorio u njihovo vrijeme sasvim onako, kako oni pišu.«, n. mj., str. 146) može se, zapravo, pročitati afirmativno. Ako, naime, jezik slavonskih pisaca nije »sasvim narodan«, to može značiti samo da su ti pisci, svejedno da li svi ili samo neki, jamačno ne slučajno nastojali da im jezik kojim pišu bude drugačiji od dijalekta (tj. od »narodnog jezika«).

Ovdje ostavljamo po strani ostale, dijelom proturječne, segmente Maretićevih pristupnih tvrdnja u spomenutoj raspravi na koje se podrobno kritički osvrće J. Vončina u svojoj studiji *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad, knj. 18 Razreda za filologiju, Zagreb 1975, str. 12–15.

⁷ »Hrvatska književnost u Slavoniji bila je u osamnaestom vijeku u prvom redu namijenjena odgoju i prosvjeti naroda, isprva na čisto vjerskoj osnovi, a u drugoj polovici vijeka usto također u duhu općih prosvjetnih ideja onoga doba, tako da se samo u nekih pisaca vidi i nastojanje oko umjetničkoga izrađivanja književnih djela.« T. Matić, *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda, Tekstovi i pregledi*, sv. 4, Zagreb 1942, str. 5.

⁸ B. Drechsler: *Prilozi za povijest književnosti hrvatske, Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 7, Zagreb 1912, str. 110.

---

takva proučavanja gotovo sasvim nevažno je li posrijedi neknjiževno ili književno djelo, ima li to djelo ikakvu umjetničku vrijednost ili nema, je li izvorno ili prevedeno, je li vjerskog ili svjetovnog karaktera.⁹

Društveni i politički uvjeti za ovaj, možemo slobodno reći, preporod hrvatske knjige i uopće za preobrazbu kulturnih i prosvjetnih prilika zbog kojih je XVIII. stoljeće u Slavoniji tako bremenito novim, postupno su se počeli mijenjati još zadnjih godina XVII. stoljeća. Slavonija je, naime, od tridesetih godina XVI. stoljeća postupno potpadala pod tursku vlast da bi u samu početku druge polovice tog stoljeća bila u cijelosti zaposjednuta. Otada pa sve do potkraj osamdesetih godina XVII. stoljeća u toj je hrvatskoj zemlji zamrla sva kulturna djelatnost, tek što je marom franjevačkim životarilo nešto školstva.¹⁰

Taj jednoipolstoljetni muk prekinut je preokretom koji su donijeli Karlovački mir (1699), kojim je od Turaka oslobođen veći dio Slavonije, otprilike do crte Mitrovica-Slankamen, i Požarevački mir (1718), poslije kojega je Zemun postao najistočnijom slavonskom točkom.¹¹

Oslobođenje od Turaka omogućilo je da se, uz austrijsko posredovanje, ponovno uspostave davno prekinute veze sa zapadnoevropskim duhovnim prostorom i to upravo u vrijeme kad su njime počele dominirati prosvjetiteljske ideje. Te će ideje, u austrijskim zemljama izravno poticane od Marije Terezije (1740–1780) i Josipa II. (1780–1790), duhovno u znatnoj mjeri obnoviti Slavoniju koja je u XVIII. stoljeće zakoračila »nemilo zapuštena«¹² u svakom pogledu.

U mnogom je hrvatskim jezikom pisanu djelu slavonskih pisaca onoga doba lako zamjetan utjecaj prosvjetiteljskih ideja, a neka su prevedena djela prosvjetiteljskog usmjerenja dapače naručena od carskih vlasti.¹³

Što zbog novih ideja, što zbog novih potreba, a najčešće zbog obojega zajedno, naglo se širio krug tema o kojima se pisalo, pa su u XVIII. stoljeću sasvim obične knjige o poljodjelstvu, stočarstvu, popularnoj medicini, pravu, teologiji. A ta širina tematike samu je jeziku, s jedne strane, priskrbljivala znatnih kušnja, a s druge je strane pisce suočavala s brojnim problemima, od pravopisnih nadalje, koje su sami morali rješavati kako su znali i umjeli.

Na trima ćemo podosta različitim primjerima pokušati pokazati kako su pisci takve probleme rješavali u području leksika, pogotovo što su

---

⁹ V. npr. članak Marije Znika *O standardnosti jezika u Urbaru za Slavoniju iz 1737. god.*, *Filologija*, sv. 7, Zagreb 1973, str. 239–246. O leksiku na str. 243–244.

¹⁰ T. Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Djela HAZU, knj. XLI, Zagreb 1945, prvo poglavlje, str. 9–20.

¹¹ F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, priredio J. Šidak, Zagreb, 1962, str. 308–338.

¹² T. Matić, str. 5.

¹³ T. Matić, str. 116–117.

---

neki od njih, vidjet ćemo, i sami pisali o tim problemima, potvrđujući tako da su bili svjesni i važnosti i težine upravo leksičke problematike, jer su se kao pisci u »neizgrađenost« hrvatskog jezika mogli ponajlakše osvjedočiti baš u leksiku.

3.

Prvi je primjer hrvatski prijevod (točnije: slobodni prepjev) latinski pisana poznatog srednjovjekovnog medicinskog djela *Flos medicinae*,¹⁴ koje je do XVIII. stoljeća doživjelo brojna izdanja i preradbe. Budući da je taj prijevod istodobno i prva objavljena medicinska knjiga na hrvatskom jeziku,¹⁵ vrijednost mu nije samo filološka.

Prevoditelj Emerik Pavić, istina, nije se u svemu doslovno držao izvornika, odstupajući pokadšto i u većoj mjeri i dodajući ponešto čega u izvorniku nema, ali se prijevod i izvornik *sadržajno* podudaraju u visokoj mjeri. Kako se u izvorniku zagovara terapija utemeljena uglavnom na Hipokratu i klasicima farmakoterapije, preporučeni su lijekovi uglavnom biljnog podrijetla.¹⁶ To je na leksičkom planu uvjetovalo pojavu četrdesetak hrvatskih floronima, npr.:

Od likariah protiva jidu

Orah, krušska, rotkva, i rutvica,
Bilog luka pocsversta glavica,
Theriaka jid od tebe tira,
Zatim od njeg ti imade s mira.

Ili:

Od ispravljenog picha

Kad xalfiu metnefs ù csařsicu,
I priloxifs njoj travu rutvicu,
I k-otomu cvitak od ruxice.
*Ternu radoft od tvoje kervcsice.*¹⁷

Pretežiti dio tog niza floronima ostao je u hrvatskom standardnom jeziku do danas, dok je jedan dio ostao na pragu standarda uglavnom iz fonoloških razloga. Prijevod je, naime, pisan ikavskom štokavštinom,

¹⁴ *Flos medicinae, sive Scholae Salernitanae de conservanda bona valetudine praecepta metrica, auctore Joanne de Mediolano. Recenter interpretatione Illyrica, Pive Dalmatica rhythnice illustratus*, Pešta 1768. Ovaj je prijevod u novije doba doživio dva pretiska: prvi u Zagrebu god. 1958, a drugi u Splitu god. 1980, o dvijestotoj obljetnici prevoditeljeve smrti. Naši će navodi biti prema splitskom pretisku u kojemu se naslov izvornika ovako prevodi: *Cvit likarije ili pravila sarsenske škole o čuvanju zdravlja složena u pjesmi od Ivana iz Milana nedavno prevedena u stihovima na hrvatski ili dalmatinski jezik 1768. godine*.

¹⁵ H. Tartalja, str. 9.

¹⁶ H. Tartalja, str. 13.

¹⁷ *Flos medicinae*, str. 37–38, poglavlja XIII. i XVIII.

zbog čega imamo *luk bili* (20)¹⁸, *trifnja* (38), *brifka* (40), *ripa* (45), *sliz* (56), a slično bi se moglo reći i za još neke floronime, npr. *grozdje* (40), *ren* (58), u kojih se očituju neke fonološke značajke slavonske štokavštine.

Otprilike za četvrtinu Pavićevih floronima u hrvatskom su se standardnom jeziku u međudobi, iz različitih razloga, uobičajila druga rješenja, pa umjesto npr. leksema *pašulj* (31), *kerbljika* (65), *botana* (66), *pašvica* (82) danas imamo *grah* (i *grášak*), *krasuljica*, *pelin*, *kamilica*.¹⁹

S faunonimima, kojih u prijevodu također ima, stanje je još povoljnije nego s floronimima, svejedno jesu li posrijedi ptice ili ribe:

Od pticah za *jifsche*

Kokošs, *kopun*, *csvorak*, i *gerlica*,
Golub, *tetrib*, *kos*, i *prepelica*,
K-tom *Fazian*, tako zvana ptica,
Dobra je u tia do mrvica.

Od ribah

Riba ima biti namekana,
Koju jidešs, i dobro kuvana,
Ali tverdu jifsti nevaljade,
Sstoche obrat valja da poznade:
Sstuku, *linjak*, *mlicha*, i *pašternu*,
Toka friška, veliku *morunu*.²⁰

Prevoditeljevo nastojanje oko izgradnje hrvatskog leksika, konkretno: hrvatskog medicinskog nazivlja, najjasnije se očituje u nazivima bolesti gdje hrvatski nazivi jasno pretežu nad posuđenima. Zapravo, posuđena su samo dva takva naziva: *malkaduk* (62, tal. *mal caduco* 'padavica') i *podagra* (67, lat. *podagra*, grč. *podágra*, 'podagra, uložić'). Nasuprot ovome stoji niz hrvatskih naziva: *nazeba* (3), *groznica* (3), *nesvištica* (4), *vodobolja* (4), *cerna zlatinica* (7), *groštenje* (19), *subobola* (32), *civna bol* (81), *ognuština* (82), *glavobolja* (82), *cervena zlatica* (83) iako nekima od

¹⁸ Brojevi u zagradama odnose se na poglavlja u prijevodu koji je, poput izvornika, podijeljen u 101 poglavlje (lat. *caput*). U zagradama se navodi samo prva, ili jedina, potvrda određenog leksema u prijevodu.

¹⁹ U splitskom pretisku, str. 119–124, dodano je poglavlje *Ljekovite bilje u prijevodu Flos medicinae* iz pera Edite Šolić. U tom su poglavlju temeljito obrađeni svi floronimi iz prijevoda.

²⁰ *Flos medicinae*, str. 43, poglavlja XXVII. i XXVIII. To što Pavić uz leksem *fazian* dodaje objašnjenje da je riječ o ptici, krivo bi bilo tumačiti tako kao da bi fazan u vrijeme nastanka prijevoda bio slabije poznat ili čak nepoznat u našim krajevima, jer leksem *fazan* (upravo: *Fasan*) bilježi već F. Vrančić. V. F. Vrančić: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Zagreb 1971. (pretisak), s.v. *Phasianus*. Isti leksem u tri inačice (*Fasian*, *Faczán* i *Pazian*) bilježi i J. Belostenec [*Gazophylacium*, sv. II, Zagreb 1973. (pretisak), s.v. *Faczán*]. Budući da istu formulaciju Pavić ima još jednom u prijevodu (*I Pašvicom travom tako zvanom*, 82), može se reći da je posrijedi zapravo samo verzi-fikatorsko sredstvo.

tih naziva, ni uz latinski predložak i starija hrvatska leksikografska djela, nije moguće odgonetnuti pravo značenje.²¹

Prevoditelj inače kao da ne zna za puristička nastojanja M. A. Reljkovića uperena protiv turcizama (ili za ta nastojanja ne mari),²² jer se u prijevodu pojavljuje nekoliko turcizama, a među njima i jedan (*sirće*) koji navodi Reljković: *cxigerica* (3), *csorbica* (8), *jecxeci* (9), *efskile* (26), *bub-reg* (40), *firche* (44), *krecs* (81).

Pored posuđenica koje je hrvatski preuzeo iz ili preko turskog jezika u prijevodu je nekoliko posuđenica iz drugih izvora: *terpeza* (1), *hasna* (2), *frijsko* (10), *elefantov* (*košti elefantove*, 49),²³ *aršenik* (81), *šumpor* (81).

Po ostalim leksičkim značajkama prijevod Emerika Pavića ostaje u granicama tadašnjeg štokavskog i općehrvatskog leksika jer među tim značajkama nema takvih koje bi upućivale na prevoditeljevu želju za iskorakom u novo, a preko granica naslijeđenog i postojećeg, a takvo bi očekivanje zacijelo bilo podosta neodmjereno i s obzirom na namjenu prevedena djela i s obzirom na opseg prijevoda (ukupno 395 stihova i, zajedno s naslovima poglavlja, oko 2500 riječi).²⁴

4.

Drugi naš primjer poznato (bar po naslovu) djelo Antuna Kanižlića *Kamen pravi smutnje velike*,²⁵ od prvog se primjera razlikuje i tematski i opsegom. Riječ je o postumno objavljenoj vrlo opsežnoj (908 stranica četvrtinskog formata!) crkvenopovijesnoj i teološkoj raspravi koja je svom piscu priskrbila titulu »začetnika štokavske naučne proze teološko-polemičkog pravca«.²⁶

²¹ V. npr. praznine u popisu manje poznatih riječi i izraza u *Flos medicinae*, str. 116–117.

²² Mislimo ovdje, dakako, na ono često navodeno mjesto iz *Satira*, jer je Reljkovićeva *Gramatika* (s *Vêrstopisom*) objavljena poslije Pavićeva prijevoda. V. M. A. Reljković, *Satyr illiti divyi csovik u vershe Slavoncem*, Dresden 1762, pre-tisak: Privlaka 1987, str. 5.

²³ Zanimljivo je da Emerik Pavić nema leksema *bjelokost* za koji ARj (sv. 1, s.v. *bjelokost*) tvrdi da se pojavljuje »od prošloga (tj. od XVIII. – M.S.) vijeka«.

²⁴ Zanimljivi su Pavićevi nazivi za vrste temperamenta. Slijedeći postavke Hipokratove terapije *temperament* je Paviću *vlastnost*, a njene su četiri osnovne vrste *jid* (kolerični temperament), *sumornost* (melankolični), *rakanje* (flegmatični) i *kervištje* (sanguinični, 84).

²⁵ *Kamen pravi smutnje velike illiti pocsetak, i uzrok istini rastavlyenya cerkve istocsne od zapadne po mlogo postctovanomu gospodinu Antunu Kanislichu nyihove excellencie prisvitiloga gospod. biskupa zagrebackoga Svete Stolice u Poxegi naregyene visce od dvadeset godinah consistorialu; nigdascnyie pako Druxbe Isusove misniku, jurve pokoinomu, za xivota obilato ispisan*. S-blagodarnostjom pako uzviscene, i prisvitile Kraljevске magyarske komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta godine MDCCLXXX.

²⁶ K. Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969, str. 219.

Uz to, za proučavanje leksika u djelu Antuna Kanižlića postoji i jedan dodatni poticaj. Antun Kanižlić pripada, naime, onim hrvatskim piscima 2. polovice XVIII. stoljeća koji su se živo zanimali za grafijska i jezična, navlastito leksička, pitanja, o kojima su, najčešće u predgovorima svojih temom i vrstom vrlo različitih djela (od molitvenika i crkvenih pjesmarica, preko priručnika o poljodjelstvu do gramatika), ostavili niz zanimljivih zapažanja.

Tako Kanižlić u opširnu predgovoru molitveniku *Primogući i srce nadvladajući razlozi*²⁷ o leksiku u tom svom djelu kaže:

»Činiti će se komu, da su ovde nikoje riči nove i izmišljene. Ali nove nisu, premda običajne svima nisu, nahode bo se u različitih knjigah ilirskih, i razlog isti kaže, da se bolje i lipše jedne i druge stvari drugim ričma izgovoriti ne mogu. Drugi narodi, naša po jeziku i govorenu braća, imaju po tri i četiri riči za jednu izmuniti, a mi kadkad trudimo, kako ćemo, gdi li ćemo samo jednu izvaditi za obratiti što neobičajno u naš jezik. Odkuda to ĩima? Uživaju blago naše. Ilirički iliti slovinski jezik jest bogata i vele plodna mati toliko jezikā, kojima druga krajevstva govore. Umiju se oni našim dobrom služiti, a zašto ne bi i mi?«²⁸

U *Kamenu pravom smutnje velike* Kanižlić spominje poimence dva svoja južnohrvatska izvora²⁹ iz ukupnosti takvih što čine ovu široku jezičnu maticu koju on naziva »ilirski iliti slovinski jezik«, a spominjanje tih dvaju u povijesti hrvatske književnosti i hrvatske leksikografije veoma važnih izvora zapazili su i povjesnici hrvatske književnosti³⁰ i povjesnici

²⁷ *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci s-kripostnimih podpomochmah za lyubiti Gospodina Isukarsta spasitelya nascega sa svim sardcem, sa svom dušcom, i sa svom jakofstju.* Zagreb 1760.

²⁸ Nav. prema T. Matić: *Život i rad Antuna Kanižlića* u knjizi *Pjesme...*, SPH, knj. XXVI, str. XXV.

²⁹ Opravdavajući svoju namjeru da napiše knjigu kao što je *Kamen pravi smutnje velike*, Kanižlić veli kako je bar na trenutak pomislio da ne bi bilo loše pritom ostaviti postrani neka teža pitanja »buduchi joć daje velle muchno u nać jezik ićtomaćciti«. Ipak je o takvim pitanjima progovorio potaknut željom »prinaućcnoga Dubrovćcanina Ignatia Giorgi, Opata Melitenskoga« koji svoje čitatelje poziva da zajedno s njim uznastoje »da domorodnim govorenem vićoke nauke i znanya tomaćechi, Illyricskomu jeziku u mudroskupćtinu vrata otvore«.

A pri kraju razmatranja o Duhu Svetom kao trećoj božanskoj osobi piše Kanižlić: »Ovoje joć triba nadoćtaviti, da kakono Bogoslovci izhogyenye Sina zovu vlaćtitim imenom *porogyenye*; po ićti nacsin, oni pićcuchi, i govorechi, nacćin izhogyenya Duha ćvetoga zovu vlaćtitim imenom: *dihanye, dahnucheć, dahnynenye*, illiti *duhovanye*, kako bilyexi *della Bella* u ćvom ricćniku, za razlucićti ćtvari Boxanćtvene od tilećnih.« *Kamen pravi smutnje velike*, str. 176 i 181. Istaknuto u izvorniku – op. M.S.

³⁰ Pored Tome Matića Kanižlićeva pozivanja na Ignjata Đurđevića ističu i M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb 1961, str. 351, K. Georgijević, str. 222, te I. Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb-Ljubljana 1987, str. 110–111.

hrvatskog jezika,³¹ jer se pokazalo da su ta spominjanja pouzdani putokazi i u analizi Kanižlićeva pjesništva i pri opisu jezika njegovih djela.

Leksički inventar Antuna Kanižlića u *Kamenu pravom smutnje velike* u znatnoj je mjeri omeđen tematikom djela. Upravo zbog toga pojavljuje se u djelu niz hrvatskih kršćanskih naziva pretežitim dijelom grčkog i latinskog podrijetla, jer su grčki i latinski ponajizdašniji među vrelima iz kojih je hrvatski počeo crpiti veoma rano.

anatema (613), *arhidjakon* (615), *arhimandrit* (61), *apo^ρctol* (32), *djakon* (43), *episkop* (20), *ere^ρfia* (predg.), *evangyelye* (29), *iguman* (52), *kardinal* (25), *liturgia* (31), *manastir* (3), *pedep^ρa* (175), *simbol* (666), *sinoda* (520), *ſctola* (360)³²

Po podrijetlu ovamo, naravno, pripada i slijedeća skupina posuđenica iz grčkog i latinskog jezika, koju posebno navodimo jer su leksemi iz ove skupine već prošli određenu vrstu prilagodbe hrvatskom jeziku ili su posrijedi hrvatske tvornice s posuđenicom iz klasičnih jezika kao tvornom osnovom.

arcibiskup (10), *biskupadia* (210), *djakonadia* (210), *episkopski* (55), *episkopstvo* (116), *kalex* (141), *kalugyerac* (3), *krizma^ρc* (156), *laxiapos^ρtol* (169), *laxipatriarha* (438), *metropolita* (26), *patriarha* (20), *patriarski* (32), *patriar^ρtvo* (30), *podjakon* (43), *pokalugyerac* (6), *poludjakonadia* (210), *popadia* (210), *scismatik* (74)

U vezi s posuđenicama iz klasičnih jezika Kanižlić se često koristi leksičko-semantičkim (i stilskim) postupkom poznatim još iz glagoljskih neliturgijskih tekstova XV. stoljeća.³³ Postupak se sastoji u paralelnu navođenju dvaju leksema približno istog značenja (sinonimâ), od kojih je u Kanižlića na prvom mjestu najčešće posuđenica iz klasičnih jezika, a hrvatska istoznačnica (uglavnom poslije veznika *illiti* na drugom mjestu.

anathema, *illiti proklet^ρtvo* (60), *arcibiskup exarch*, *illiti perva^ρtnik* (24), *commonitorium*, *illiti knyiga opomenutja* (268), u *Diptikah*, *illiti Dvoknyigi* (456), *ekumenika*, *illiti opchinska (cerkva)* (444), *epitimia*, *illiti pokora* (300), *ere^ρPia*, *illiti krivovir^ρtvo* (227), *eretici*, *illiti krivovirci* (53), u *euchologiu*, *illiti potrebniku*, *to je^ρt obic^ρajniku* (243), *filo^ρof*, *to je^ρt lyubomudrac* (5), odn. *illiti mudrolyubac* (421); *ikone*, *illiti prilike* (13), *istoria*, *illiti iskazanye* (52), *kanon*, *illiti naredba* (13), odn. *illiti naredba apo^ρctolska* (205), odn. *illiti naregyenye* (206), odn. *illiti odluc^ρsak* (212), *klinici*, *illiti nemochnici* (576), *lajk*, *illiti Pvitovni* (44), odn. *illiti Pvitovnik* (75), *monarchia*, *illiti samov-*

³¹ J. Vončina: n. dj. i *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Split 1988, str. 168.

³² Fonem [s] bilježi Kanižlić trima grafemima (s, ſ i ρ), i to prilično nedosljedno, pa će se ta nedosljednost očitovati u našem prijepisju. Na Kanižlićeve posuđenice iz grčkog jezika upozorio je J. Vončina, n. dj., str. 168–169.

³³ V. o tome u E. Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1983, str. 423–425.

ladanye (81), *monophiliPte*, *illiti jednonaravci* (714), *mysticus*, *illiti otajstvenik* (439), *protohron*, *to jePt pervoPtoInik* (379), *protoPyncellus*, *illiti prvi namiPnik* (203), *od purgatoria*, *to jePt CPiPtilla* (653), *skiJma*, *to jePt razkolniPctvo illiti odmetnuhje* (predg.), *syncell*, *illiti namiPnik* (292), *tePtament*, *illiti najposlidnye naregyenye* (143)

U nekoliko primjera na prvom je mjestu hrvatski leksem, a posuđenica je kontaktni sinonim, npr. *knyigaonica*, *illiti bibliotheca* (12) *poPvec-heny cPaPce*, *illiti kalexa* (541), *slikaoci*, *illiti ikonopizPci* (224), *starovichje*, *illiti senat* (55).

U djelu smo našli samo jedan primjer u kojemu su oba sinonimska parnjaka posuđenice (*monach*, *illiti kalugyer*, 404).

Popis grecizama i latinizama u *Kamenu pravom smutnje velike* ne iscrpljuje se u granicama kršćanskog nazivlja, jer u djelu ima i drugih posuđenica, pogotovo iz grčkog, npr. *artia* (730), *dePpot* (628), *eunuk* (838), *lemozina* (329), *metaniPcechi* (249), *sag* (833), *tamjan* (412), *trpeza* (35).

Premda u djelu pretežu posuđenice iz latinskog i grčkog jezika, nije malo ni posuđenica koje su u hrvatski ušle iz ili preko turskog jezika:

ada (4), *angyar* (643), *angyarich* (417), *axdaja* (811), *beden* (819), *bunar* (590), *buzdovan* (855), *cPalma* (828), *cParka* (846), *cPelenka* (161), *chilim* (833), *dimie* (151), *halat* (770), *haracP* (820), *janicPar* (810), *jecxek* (151), *krecP* (590), *marama* (606), *paPca* (825), *ramazan* (822), *Panduk* (871), *Pataripati* (817), *sultan* (653), *Pcator* (643) *talambas* (825), *tekia* (82), *vezir* (821)³⁴

Iz talijanskog i mađarskog jezika svega je po nekoliko posuđenica, npr. *kajba* (644), *palac* (876),³⁵ *spugga* (894), *odn. haJniti* (539), *varaPc* (854), *varmegya* (887).

U vezi s turcizmima svakako treba reći kako Kanižlić pripada i onim svojim suvremenicima koji su u 2. pol XVIII. stoljeća ustajali protiv turcizama.³⁶ Samo na temelju popisa turcizama u *Kamenu pravom smutnje velike* moglo bi se pogrešno zaključiti da Kanižlić pisac ne slijedi Kanižlića purista, ali bi takav zaključak bio netočan. Uzme li se u obzir mikrokontekst nabrojanih turcizama, vidjet će se da se većina pojavljuje u onim dijelovima djela u kojima je riječ o Turcima i njihovu prodiranju u Evropu, da su, dakle, kontekstualno motivirani. S druge strane, kontekstualno su nemotivirani uglavnom oni turcizmi koji su se do danas zadržali u aktivnom leksiku hrvatskoga standardnog jezika (npr. *alat*, *bunar*, *marama*, *sanduk*, *šator*.) što je i sâm Kanižlić vjerojatno slutio, jer ih navodi

³⁴ Neke je turcizme u *Kamenu pravom smutnje velike* detektirao i J. Vončina, str. 169.

³⁵ V. što o leksemima *kajba* i *palac* kaže J. Vončina, str. 168.

³⁶ Svoj stav protiv porabe turcizama Kanižlić je najopširnije obrazložio u predgovoru molitveniku *Primogući i srdce nadvladajući razlozi*, što opširno prenosi T. Matić u *Predgovoru* Pjesmama, SPH, knj. XXVI, str. XXV–XXVI.

kao kontaktne sinonime, npr. *studenci, illiti bunari* (590), *orudje, to jePt halat* (770).

Da je Kanižlić pozoran purist, potvrđuju brojni primjeri u djelu, npr. dosljedna poraba hrvatskih leksema *bogoslovac, knjigaonica, nadgrobica i otajstvenik* umjesto »internacionalizama« *teolog, biblioteka, epitaf i sekretar*.

Posebno je zanimljivo kako Kanižlić postupa s imenima mjeseci. Iako u djelu rabi i hrvatska i latinska imena mjeseci [npr. *veljača* (16), *studen* (37), *listopad* (667), odn. *decembar* (88), *novembar* (681), *marc* (771)], pri prvom spominjanju nekog mjeseca jedanaest puta latinsko i hrvatsko ime donosi kao kontaktne sinonime:

miPeca januara, to jePt sicPnya (717),
mišeca februara, illiti velyacPe (325)
miPeca marca, illiti oxujka (123)
miPeca aprila, illiti travnya (369)
miPeca maja, illiti svibnya (188)
miPeca junia, illiti lipnya (653)
miPeca jula, illiti serpnja (604)
miPeca septembra, illiti rujna (253)
miPeca oktobra, illiti liPtopada (301)
miPeca novembra, illiti studena (155)
miPeca decembra, illiti proPinca (43)

Iznimka je samo osmi mjesec u godini kojemu se spominje prvo hrvatsko ime (*od miseca svibnya do kolovoza*, 109), pa tek potom kao i ostali mjeseci (*miseca augusta, to jest kolovoza*, 798).

Knjige kao što je *Kamen pravi smutnje velike* ne pišu se dakako za slabije pismene, kakva je u Kanižličjevo vrijeme bila većina pučanstva u Slavoniji, nego za školovane i upućene, a to su tada uglavnom bili svećenici. Kako su u naobrazbi svećenika klasični jezici oduvijek imali važno mjesto, jasno je da Kanižličjevo naporedo navođenje latinskih i hrvatskih imena mjeseci nema, za kontaktne sinonime glavnu, komunikativnu (kontaktnu) ulogu, nego je još jedna potvrda njegova purizma.

Nasuprot dvjema navedenim skupinama kontaktnih sinonima kod kojih je težište ili na komunikativnom ili na purističkom stoji prilično brojna skupina primjera za koje se može reći da su upotrebljeni kao stilsko sredstvo, pogotovo što su oba sinonimska parnjaka hrvatski leksemi podrijetlom iz istog, štokavskog dijalekta.

blagdan Bogojavlyenya, illiti VodokerPtja (34), *razkolnici, illiti odmetnici* (80), *brie, illiti strixe* (226), *trehega vika, illiti Ptolitja* (231), *zlo, illiti Pmutnja* (437), *razkolniPctvo, illiti odmetniPctvo* (438)

Ovim smo primjerima kontaktnih sinonima u kojima su oba parnjaka hrvatski leksemi stigli do ključne značajke Kanižličjevih leksičkih nastojanja u *Kamenu pravom smutnje velike*: do njegova kreativnog odnosa prema hrvatskom općem (općeuporabnom) leksiku, kao i prema teološ-

kom nazivlju, iako granica između njih, kao što već zna biti s granicom između općeg leksika i ponekog nazivlja, nije uvijek sasvim postojana.

Da se Kanižlić nije zadovoljio samo onim leksičkim mogućnostima kojima je raspolagala tadašnja slavonska štokavština, citirajući Della Bellu sâm je to priznao. K tome se citiranje Della Belle pokazalo pouzdanim putokazom prema ostalim južnohrvatskim leksikografskim vrelima, kao što je njegov boravak u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (u Zagrebu i Varaždinu) upućivao na pretpostavku o Kanižličevu korištenju rječnicima nastalima na tom hrvatskom prostoru.³⁷

U Kanižlića npr. čitamo:

»O takoche fmutnyu, koja od mallo ricfih Ignatie izajgye, govorechi i tomacfiti? tkoche nemir, zavadu, bunu i opacfine Sicilianaca (to jest Grigorie Asbeste)izkazati? kako on razumi, ftomuje Ignatia porucfio, neukaza se *mudroznanac*, neznadiafce fvoju fra-motu pokriti pametno.«³⁸

Leksem *mudroznanac* donose i južni (Della Bella) i sjeverni (Sušnik i Jambrešić, Belostenec) hrvatski leksikografi.

A. della Bella:

»Filozof, fa. Mudàaz, darza, m. Gliubóvnik mudro^oti. Mudroznanaz, znanza, m.«

I. Belostenec:

»Philo^ophus, phi. m. p. c. Mudroznanyal yubitel, mudroznanecz.«

F. Sušnik-A. Jambrešić:

»Philosophus, i, m. Cic. Lyubitel Mudroszti, Mudro-znanecz, vfze narave premi fzyavavecz.«³⁹

Manje je neobično da su južni i sjeverni hrvatski leksikografi suglasni npr. oko leksema *nadgrobnica* koji je, prema potvrdama u ARJ,⁴⁰

³⁷ Zanimljivo je zapažanje J. Benešića u zapisu *Po srijemskim knjižnicama* u kojemu, između ostaloga, kaže: »Da Slavonija nije bila posebno duševno središte sa svojom posebnom, posve odijeljenom književnošću koja ne bi stajala ni u kakvom dodiru i savezu s ostalom hrvatskom, dalmatinskom, bosanskom i srpskom književnošću, to je čovjeku jasno odmah na prvi mah čim ude u koju samostansku knjižnicu. Dubrovačka literatura, dakako pabožna, dalmatinski rječnici, mnogobrojni primjerci Belostenca, Jambrešića i Štefana Zagrepčanina dokazuju da su se te knjige ne samo naručivale nego i upotrebljavale, čitale.« PSHK, knj. 84, str. 44, Zagreb 1969.

U primjeru leksika A. Kanižlića te je veze utemeljeno dokazao J. Vončina u svojoj ovdje već navodenoj studiji u kojoj, iako joj težište nije na leksiku, ima obilje zanimljivih zapažanja i poticajnih zaključaka upravo o leksiku, posebno u petom (*Tvorba riječi*, str. 121–140) i sedmom poglavlju (*Leksik*, str. 166–170).

³⁸ *Kamen pravi smutnje velike*, str. 21. Isticanja u navodima naša su – nap. M. S.

³⁹ Potvrde donosimo iz ovih četiriju leksikografskih djela: 1. J. Mikalja: *Bla-go jezika slovinskoga*, Loretto-Ancona 1649; 2. A. della Bella: *Dizionario italiano, latino, illirico*, Mleci 1728; 3. I. Belostenec: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum*

veoma bogato potvrđen u brojnih hrvatskih pisaca, među njima i u Kanižlića:

»Ja nechu iziskivati grob nyegov (tj. Focijev – M. S.): akobi^oe pak tko ^orichom na nyega namirio, mogaobi uc^oiniti ovu, alli prili^onu nadgrobnicu...« (426)

Nadgrobnicu donose J. Mikalja (»Nadgrobnica. Nadpis od groba; Epitafio«), A. della Bella (»Nadgròbniza, ze. f. Grobno nadpi^oje. Nadgròbje, bja. n.«), I. Belostenec (»Epitaphium, ij. g. n. 2. Napišzek grobni, grobno nadpišzje, nadgrobje, nadgrobnicza«) i Sušnik i Jambrešić (»Epitaphium, ii, n. Cic. Na grobnom kamenu napi^oz. Grobni Napišz«.)

Naravno da svaki leksem iz *Kamena pravog smutnje velike* nije u takvu suglasju sa starijim hrvatskim rječnicima, koji se i inače u mnogome međusobno razlikuju, ali primjeri poput navedenih nukaju na oprez današnje proučavatelje leksika starijih hrvatskih pisaca, jer nije sve neologizam što se ne podudara sa suvremenim stanjem. Ovo ne znači da Kanižlić, usto što je crpao iz rječnikâ i djela starih pisaca hrvatskih, nije pokatkad i sâm tvorio nove riječi kad su mu zatrebale, samo što je broj tih novotvorenica, poslije zaglédanja u rječnike, znatno manji negoli bi se »na prvi pogled« moglo zaključiti. Ipak, po svemu se čini da u promatranom djelu za status novotvorenice konkurira tridesetak leksema:

bogopsovka (408), branogovor (101), branipi^o (49), branopi^oac (48), berzologyar (108), iznevirnik (620), kipovoborci (528), kratkopsis (45), mje^oecoslov (879), nad^otolnik (22), navi^otionik (717), navratnica (109), odnimak (698), otajstvenik (115), pervoouruxnik (226), pervotomac^onik (622), podturc^oen (847), pofocianiti (847), poglavic^oanftvo (861), porimiti (846), porodak (243), prigovaraoc (667), priljubodnik (435), pritiskaoc (577), pritiskopiš (86), pritis-koslovica (6), pritiskoslov (833), protigovor (9), protigovoriti (195) skupnomolya (822), svetodnevnik (836), ulizalac (270), vruchoxelyno (283), vruchoxelynoft (72)

Dakako da su za mnoge od tih tvorenica, a možda i za većinu njih, poticaji došli iz grčkog i latinskog jezika, jer se Kanižlić u pisanju svoje rasprave služio literaturom upravo na tim jezicima. Takav utjecaj grčkog i latinskog na svoj leksik sâm Kanižlić neizravno priznaje kod prvog pojavljivanja leksema *prvooružnik*:

»Pridružioje (car- M.S.) nyima Ar^oabera Proto^opatharia, illiti ^ovoga Pervoouruxnika...« (68)

---

onomatum aerarium, Zagreb 1740, pretisak: Zagreb 1973. i F. Sušnik i A. Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb 1742.

⁴⁰ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, VII (moračić-nepomiran), JAZU, Zagreb 1911–1916, s.v. nadgrobnica.

Uz to što hrvatski leksem, svoju novotvorenicu, donosi kao kontaktni sinonim posuđenici, u bilješki dodatno objašnjava značenje posuđenice (»Protospathariu a *spátha e* ρ t genus *gladii latioris in ρ imilitudinem ρ pathae, Pen in ρ trumentis, quo pharmaca in olla miscentur.«, 68). Upravo navedeni primjer može se utemeljeno tumačiti kao pouzdan znak da je Kanižlić pišući *Kamen pravi smutnje velike* imao problema s leksikom, ili su ti problemi na leksičkom planu najočitiiji, ali i da pred težinom tih problema nije ustuknuo, nego se naprotiv s njom suočio odlučan da iznađe rješenja na koji od u sličnim situacijama uobičajenih načina, među kojima i tvorbom novih riječi, koja tako, premda u ranijim karakteriziranjima Kanižličeva leksika kadšto prenaplaćavana,⁴¹ ipak ima važnoga udjela u oblikovanju leksičkog sloja promatranoga Kanižličeva djela.*

5.

Poput prethodnih dvaju ni *treći primjer* ne pripada beletristici, nego je jedno od poznatijih djela praktičnog prosvjetiteljskog djelovanja u Slavoniji druge polovice XVIII. stoljeća. Riječ je o *Kučniku* J. S. Reljkovića,⁴² knjizi stihovanih naputaka onodobnim slavonskim žiteljima što im je, kada i kako »priko godine« raditi u polju, vinogradu i vrtu, oko stoke i živadi te u kući i oko kuće. Reljkovićevo je knjiga, za razliku od Kanižličeve, namijenjena puku čija je obrazovanost potkraj XVIII. stoljeća, poslije gotovo stogodišnjeg nastojanja oko unapređenja školstva, bila još uvijek podaleko od zadovoljavajuće.⁴³ Budući seoskim župnikom i učiteljem, Reljkoviću je nepovoljno stanje obrazovanosti njegovih čitatelja bilo dakako dobro poznato. Našavši se između takve obrazovanosti i želje da potanko objasni umijeće uspješna poljodjelstva Reljković se, čini se, najviše bojao poteškoća koje bi mogao potaknuti njegov leksički izbor, o čemu u uvodnom obraćanju »dobrovoljnom štioću« kaže:

»Najposli: morebitche ρ e u ovoj Knjigi gdikvoja Rics najti, kojuche tko, da nie nashka rechi, jer nie ondi u Obic ρ aju, gdi ρ e shtie; – tomu, mislim, dachu zadovoljiti, kadamu odgovaram: daje-do ρ ta, shto ρ e ona Rics dobro nashki razumie; – Pi ρ mopi ρ ci tribuju vishje Richih, negojih ima pro ρ ti Puk, koi ρ amo jednov ρ tno one Stvari imenovati znade, o kojmah ρ e ρ vaki Dan bavi; ono pako, shtoje izvan njegovih Oc ρ ihuh, i Rukuh, niti poznaje, niti zvati znade. Stari

⁴¹ K. Georgijević, str. 222.

⁴² *Kuchnik shto svakoga miseca priko godine: u polju, u berdu, u bashcsi, oko markve i živadi, oko kuche, i u kuchi csiniti, i kako zdravje razloxno uzderxati ima.* Ima dugovichnog Vixbanja ρ tarih kuchnikah povadih, i u Slavonskom Glap ρ u izdade Josip Stipan Relković, slavne Diakovacske Biskupie Shtaabski Parok u Vinkovcih. Osijek 1796. Naši su navodi prema pretisku »Privlačice«, Vinkovci 1989.

⁴³ Opširnije o tome T. Matić u knjizi *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, str. 29–42.

Latini, za razširit svoj jezik, mloge tugje, o^obito gerske Ric^oi je^ou polatinili, illi ρ amo u ρ voj Izgovor primetnili, uzderxajuchi ono, shto gerski zlamenuju, i nitko nie rekao, da nevaljaju, illi da netribuju; shtoje vishje? i ρ ada u mloge, od ρ ebe Ric^omah do^ota plodne Jezike, tugje Ric^oi (neznam, radi koje Potribe ili Ure^oa;) mishaju, kano: u nimacski francuzke, i djacske, u druge, engleske, talianske, &c. metju; mislim dakle, da ni ja ni^oam Ukora zasluxio, ako ρ am u ovoj Knjigi morebit koju nashku Rics upi^oao, koja^oe u ρ vakom nashemu Selu jednako nerazumie; dali: ako^oam znao kojoj Stvari Ime naditi, koja do ρ ada kod nas nie u Obic^oaju bila, i tudi, mislim, ni^oam falio, buduchi da i^oti nikoc^onji rimski Vichnik Cicerero, najbolji latinskoga Govorenja Nauco^opitelj opominja, da, kti-uschi zvati one Stvari, koje josht kod nas ni^ou, *sluximo^oe onimah Ric^omah, koje ρ ami nac^oinjamo, i novimo.*⁴⁴

Iz navoda je razvidno da je Reljković okupiran dvama leksičkim problemima. Prvi su problem posuđenice čiju porabu zagovara navodeći za nju dva opravdanja: pravo i potrebu pisca da rabi i riječi kojih nema »prosti puk« te ugledanje u strane jezike koji u tome slično postupaju. Drugi je problem obogaćivanje leksika korištenjem mogućnosti koje nudi sam hrvatski jezik, bilo da je riječ o njegovim tvorbenim mogućnostima, bilo da je posrijedi izbor iz »leksičke ponude« različitih mjesnih govora.

Prvi se problem može pak razdijeliti u dva dijela od kojih jedan čine posuđenice za čiju porabu vrijede argumenti koje navodi Reljković, a drugi čine posuđenice za čiju porabu spomenuti argumenti jedva da vrijede, jer su posrijedi posuđenice na čiju je nepotrebnost hrvatskom jeziku u 2. polovici XVIII. stoljeća upozoravalo nekoliko autora, među njima i M. A. Reljković u *Satiru* i u svojoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici*,⁴⁵ pa se smije pretpostaviti da je J. S. Reljković za te preporuke znao, ali ih prema potvrdama iz *Kučnika* iz nepoznatih razloga nije prihvaćao.

Mislimo ovdje u prvom redu na turcizme kojih je u *Kučniku* priličan broj, iako su uglavnom protiv njih bila usmjerena putistička nastojanja Reljkovićevih suvremenika.

adet (331), *alat* (31), *angir* (191), *arpacxika* (353), *ator* (388), *bashc^oa* (77), *bashc^oovan* (313), *bashc^oeni* (316), *benluk* (366), *bez* (388), *boia* (374), *bo^ostan* (311) *bucxak* (243), *bunar* (290), *bunarcxia* (358), *chepeta* (57), *choshak* (174), *chup* (274), *chupria* (89), *churak* (366), *csova* (58), *c^osorape* (318), *c^ookot* (237), *c^osorba* (434), *cxelep* (435), *cxigirica* (296), *cxilit* (209), *divan* (67), *duchan* (238), *dushkek* (414), *duvar* (67, 400) i *duhar* (207), *fitilj* (390), *harpacxik* (134), *hambar* (339), *hat* (191), *hasura* (426), *jastuk* (201), *jecxeci* (67), *jergovan* (19), *kajmak* (294), *kajsia* (272), *kalaj* (247), *kalam* (144), *kaluf* (246), *kamish* (180), *kar* (18), *kashika* (414), *konak* (439), *lu-*

⁴⁴ V. predgovor navedenom izdanju *Kučnika*. Nepaginirano!

⁴⁵ O purističkim nastojanjima M. A. Reljkovića v. članak *Reljkovićev jezični purizam*, *Jezik*, god. XXXIII, str. 137–143.

laxia (288), *mahna* (424), *makaze* (360), *miširja* (382), *obashka* (405), *ocxak* (67), *oroz* (158), *pazar* (71), *pazaran* (233), *penxer* (293), *pobashka* (202), *rakia* (170), *samatuk* (299), *fat* (242), *sirche* (244), *sumbul* (314), *shecher* (289), *shecherli* (181), *tavan* (291), *terazie* (12), *terpeza* (369), *teftera* (51), *tulipan* (314), *vilaet* (192), *zetin* (237)

Usporedi li se ovaj popis turcizama iz Kućnika s *Vêrstopisom Nikih* u Slavonski Jezik umishanih Ricsih, koje ne nahodechiPe u Ricsnicih drugih Slovinskih Jezikah, za Turske, i inoPtranske dêrxese M. A. Reljkovića, podudarnosti su lako uočljive: otprilike četvrtinu turcizama M. A. Reljkovića donosi J. S. Reljković (*bašča, ćuprija, čoha, duhar, jastuk, kašika, makaze, žak, pndžer, sirče*).⁴⁶

Premda J. S. Reljković pri porabi turcizama očito nije bio osobito pozoran, ipak nije bio ni sasvim nemaran. Tako u nekoliko navrata donosi sinonimno turcizam i njegovu hrvatsku zamjenu, npr. *Vaga* i *Terazie* (zodijački znaci, 12), *chupria* i *most* (89), *bunar* i *zdenac* (290), dok se kod nekih turcizama izrijekom zalaže za hrvatske riječi kao za bolje leksičko rješenje, npr.

»Pravo nashki: *Skorup*, inoPtranski: *Kajmak*.« (31) »*Skorup*, ergjavo nashki recOeno: *Kajmak*« (93) »*Noxke*, boljemo se vidi *Nashki recsene, nego Makaze, illi Shkare*.« (230)

Pritom je kadšto znao biti nedosljedan, kao kod riječi *kajmak* za koju, kao što se vidi iz navoda, u početku knjige predlaže *skorup* kao zamjenu, da bi je potom, u drugom dijelu knjige, ponovno uporabio: »*Stepnica, Sud, u komuPe kajmak u Maslo zbia*« (294).

Hungarizmi su na drugom mjestu među posuđenicama:

ashov (17), *atar* (219), *cipela* (124), *cfojanja* (205), *csorda* (155), *csordash* (156), *fela* (126), *gazda* (77), *hasna* (30), *hintov* (324), *marva* (37), *meshtar* (443), *mezevo* (84), *salash* (300).

Po brojnosti na trećem su mjestu germanizmi:

birt (432), *birtia* (438), *cigle* (247), *frixak* (400), *kafsa* (438), *kim* (409), *majstor* (6), *spalir* (177), *shtagalj* (25), *shtala* (205), *shtranjge* (277), *shafalj* (408).

Za germanizme se može s pravom reći da ih je malo ima li se na umu njihova brojnost u slavonskim govorima, kao i činjenica da se Reljković u pisanju *Kućnika* služio sličnom njemačkom literaturom, što se vidi po njemačkim tumačenjima koja je dodavao uz ona svoja leksička rješenja za koja je pretpostavljao da bi sa svoje slabije poznatosti mogla čitatelju otežati razumijevanje. Usto, jedan je germanizam s popisa (*štagalj*) upotrijebljen jer pisac, kako veli u bilješci (str. 25), nije imao drugog

⁴⁶ M. A. Reljković, *Nova slavonska i nimačka gramatika – Neue slavonische und deutsche Grammatik*, Zagreb 1767, predgovor. Nepaginirano!

rješenja, a jedan se germanizam (*šafalj*) donosi kao kontaktni sinonim hrvatskome *zaimač*.

Premda u navedenim popisima ima posuđenica za koje je već potkraj XVIII. stoljeća bilo prilično jasno da će (p)ostati neodvojivim dijelom hrvatskog leksika, jer za njih ili uopće nije bilo zamjena ili su zamjene, zbog bilo koje svoje zanačajke, kako se u međudobi pokazalo, bile »preslabe« da bi potisnule posuđenicu (*boja, čarape, ćup, jastuk ... cipela, gazda, salaš ... majstor, štagalj ...*), ipak je među njima ponajmanje floronima koji su Reljkoviću priskrbili najviše poteškoća. Predlažući slavonskom poljodjelcu uzgoj biljaka u čiju su ga korisnost uvjerali njegovi njemački predložci, Reljković je za te biljke morao naći hrvatska imena, što mu pretežitim dijelom nije bilo lako. Govoreći npr. o pet vrsta djeteline kaže:

»Pervu Nimci *Lucerner-Klêe* vele;
Koje Sime iz Shvajcerske ide,
I Lozice od *ρ*vih bolje vride;
Turska druga *Grahor-Diteljina*,
Konjske Rane njom biva Promina,
Ovoj Ime *Ešparcet* nadihshe,
To Francuzkim Jezikom^ρe pishe;
Shpanjska, ili *Shtajerska* je trecha
Diteljina, i od Pervih vecha,
Njuchesh poznat' po Licu izvana,
Jerje Bojom rumenom izdana;
Bila, ili *Diteljina mala*,
K-njoj je jedna josh vecha pri^ρtala,
Tkoju hoche *Kamenitu* zvati,
Da^ρe Franckim Imenom nepati.«⁴⁷

U bilješci za »bilu, illi diteljinu malu« veli: »Nimacski zove^ρe: *Marien-Grasslein*« (str. 126), a za »kamenitu«: »Ova Diteljina Ime ima francuzski: *Saintrom*« (str. 127).

Na drugim mjestima izrijeком veli da neće navoditi hrvatskih naziva. Tako za vlašac veli: »Jaga nashki prozivati nechu«, ali u bilješci daje njemačke nazive (»*Schnitling, und Scharotten*«, str. 134). Za neku travu kaže »Koje hoche, njoj nek Ime daje«, a u bilješci dodaje: »Jerboju nashki razlichito zovu« (164).

Uopće, bilješke su iznimno važan dio *Kučnika*, jer su u njima dana brojna objašnjenja leksičkih i leksičko-semantičkih problema s kojima se Reljković suočio.

Kad je pretpostavio da bi značenje njegova leksičkog izbora čitatelju moglo biti slabije poznato ili nepoznato, u bilješci je Reljković naveo to značenje, npr. uz riječi *podnevac* (»Vitar koji po danu pushe«, 52), *jaglac* (»Cvit prvi xuti, koipe po Gêrmovih ugleda, u kiti cvatuchi«, 107), *valjuga* (»*Valjuga* jept oblo terashno Dervo, koje *ρ*a Stranah na gvozdenih

⁴⁷ *Kučnik*, str. 126–127. Isticanja naša – nap. M. S.

Peticah po Oranju potex da Grudje taxe«, 129), *izvode* (»Stvari, koje za izvepti, illi dobiti Sime sluxe«, 134), *piskulje* (»to jept: Zemlje napole s-Piskom pomishane«, 355).

Uz neka je svoja leksička rješenja Reljković navodio sinonime, npr. »*Cikla*, niki zovu: *Blitva*, drugaćpie: *Cervena Repa*«, 135 (ili »*Mlaka*, to jePt: *MocPvar*«, 215).

Najčešće pak vlastiti leksički izbor Reljković ili objašnjava na hrvatskom uz dodatak njemačkog adekvata ili uz njemački adekvat donosi i hrvatsku izostznačnicu, npr. »*Zecsjek: die Zucker-Erbse*. Sirkapti Grashak, zato *Zecsjak* prozvan« (78), »*Grahor, die Wicke*, valjana Rana za Marvu: opobito za krave« (114), »*Stepnica, Sud* u komePe kajmak u Maslo zbia: *Butter-oder Rührfassel*« (294) »*Lorika*, illi *Lovor*: Dervo koje miripavo LiPtje ima, i sluxi za Zachin Jecxekah: *Lorberbaum*« (227), odn. »*Repice* zovu Nikoiji: *Krixaline*, nimacski *die Grundbirn*« (93), »*vodenice; Wasserschuss* drugaćpie: *Iznici*« (150).

Među floronimima u *Kučniku* je svega nekoliko posuđenica: *cikla* (135), *kelleraba* (260), *celler* (260), *karfiol* (260), *lemun* (54), *pasternak* (78). Sve te posuđenice, u ovom ili sličnom obliku (*limun, paštrnak*) i danas žive u hrvatskom jeziku, samo što je marom purističkim u 2. pol. prošloga stoljeća *cvjetača* iz standardnog jezika potisnula *karfiol*, južno-njemačko-austrijski germanizam talijanskog podrijetla (tal. *cavolfiore*).

Budući da je Reljković, za razliku od Kanižlića, pisao o problematici koja je dugo prije njega bila osnovnom životnom i radnom preokupacijom hrvatskih žitelja ne samo u Slavoniji, sâm mu je hrvatski jezik svojom »leksičkom ponudom« s područja poljodjelstva i područjâ u vezi s poljodjelstvom jamačno olakšao pisanje. No kako je kasnije hrvatski normativizam u području leksika išao ponešto drugačijim putem, tako se dogodilo da je *Kučnik* za stanovit dio leksema bio u ARJ ili uopće jedinom potvrdom ili jedinom potvrdom iz djelâ nastalih do kraja XVIII. stoljeća, odnosno do pojave rječnikâ J. Stullija i J. Voltića-Voltiggija.⁴⁸ Evo nekoliko takvih leksema:

klilo ('klica', 171), *legivo* ('léženje', 157), *lexka* ('kvočka', 158), *mahshika* ('mahovina', 358), *mišivo* ('kvas', 320), *omlada* ('mlada koža ispod rane', 74), *napuštNIK* ('pastuh', 232), *palj* ('paljevina', 369), *potkorje* ('potkora', 269), *poljodilje* ('poljodjelstvo', 89), *pomladina* ('mlada živad', 141), *pomoPt* ('u stajama pod od debelih dasaka', 29) *pratjak* ('pratljača', 105), *preshevina* ('mošt', 376), *sadba* (140), *sklonja* ('zaklon', 402), *texba* (297).

Kako su posrijedi leksemi s područja poljodjelstva i seoskog života, presmiono bi bilo tvrditi da su posrijedi Reljkovićeve leksičke inovacije. Znatno je vjerojatnije da je Reljković ove lekseme preuzeo iz leksika svoga jezičnog zavičaja, samo što su kasnije, iz spomenutog razloga, u

⁴⁸ Mislimo ovdje, dakako, na Voltićev *Ricsoslovnik (Vocabolario-Wörterbuch) illirickoga, italienskoga i nimacskoga jezika*, Beč 1803. (Djelomični pretisak u ediciji *Istra kroz stoljeća*, kolo treće, knj. 18, Pula-Rijeka 1981.) i Stullijevo *Rjecsosloxye slovinsko-talijansko-latinsko*, Dubrovnik 1806.

hrvatskom standardnom jeziku, gdje je za to postojala potreba, prihvaćena leksička rješenja drugačija od Reljkovićevih. (Nasuprot nekima od pobrojanih leksema u leksiku hrvatskoga standardnog jezika danas stoji leksička ništica!) O Reljkovićevim bi se leksičkim inovacijama moglo s više pouzdanja govoriti na temelju ovih leksema iz *Kućnika*:

badkalo (270), *dnevokradac* (298), *kupilac* (230), *ljuskoplod* (78), *natipac* (437), *poslenost* (430), *sladoustac* (*sladouptcem*, 317), *tishnica* (376), *uzderxaj* (208), *uzmloxaj* (275), *vasdanica* (66).

Leksem *badkalo* (u značenju 'čačkalica') vjerojatno je Reljkovićeve neologizam jer mu u bilješci objašnjava značenje (»*Ср̄им̄е* Zubi *ср̄ӣр̄те*, *р̄* amo nekje tubato, i doli shirje«, 270). Za lekseme (1) *dnevokradac* ('danguba'), (2) *ljuskoplod* ('mahunarka') i (3) *sladokusac* može se pretpostaviti da su prevedenice njemačkih leksema (1) *Zeitvergeuder*, odn. *Zeitverschwinder*, (2), *Hülsenfrucht* (die *Hülse* – ljuska) i (3) *Leckermaul*. Ostali su leksemi, osim leksema *natipac*, imeničke izvedenice a) od glagolâ (*kupilac* < *kupiti*, *tištnica* < *tištiti* 'tiještiti', *uzdržaj* < *uzdržati*, *uzmloxaj* < *uzmloxiti*), b) od pridjeva (*poslenost*) i c) od priloga (*vasdanica*). I leksem *natipac* po načinu tvorbe pripada naravno skupini netom nabrojanih imeničkih izvedenica (sufiks - *ac*), ali mu je, po ARj, sporno podrijetlo, a s njim i nejasno značenje (ARj doslovno: »riječ nezvana postana i značena«⁴⁹). Budući da se leksem *natipac* pojavljuje u kontekstu Reljkovićeve kritike podušja (karmina) kao lošega narodnog običaja koji se nerijetko zna pretvoriti u gozbu čak i za nepozvane (»shto Mertvom *о̄* – tade, Xiv Natipac proxderti imade!«), može se pretpostaviti da je *natipac* (u značenju 'nezvan gost') izveden iz u govoru Istočne Slavonije i danas živa glagola *nàtepsi se* ('doći kamo nezvan'), odnosno iz njegova imperfektiva *natipati se* ('dolaziti kamo nezvan').

Ovim prikazom nisu obuhvaćene ni sve leksičke značajke ni svi proučavatelju leksika zanimljivi leksemi, nego su za prikaz odabrane one leksičke skupine za koje nam se čini da im nije sporna ni važnost u granicama Reljkovićeve leksičkog izbora, ali ni ilustrativna i dokazna vrijednost u prilog nastojanju za koje smo uvodno pretpostavili da bi se i na području leksika moglo očitovati već u početku hrvatske jezične standardizacije.

6.

Prikazali smo ovdje leksičke značajke triju djela iz druge polovice XVIII. stoljeća koja hrvatska književna povijest uglavnom samo spominje, a kad ih je u rijetkim pokušajima ocjenjivala, ta je ocjena izlazila negativnom. Drugačije, zapravo, nije ni moglo biti, jer je u tim djelima traženo

⁴⁹ ARj, sv. VII (moračić-nepomiran), Zagreb 1911–1916, s.v. *natipac*.

nešto što ona nemaju, a ne mogu ni imati, jer nisu ni pisana kao književna djela.

Važnost je tih djela od druge vrste. Kad je potkraj XVII. stoljeća, poslije uvodno spomenutih političkih mijena u hrvatskim zemljama, pisanje hrvatskim doživjelo nov zamah, među brojnim onodobnim vjersko-poučnim, književnim i praktičnoprosvjetiteljskim djelima pojavila su se i takva u kojima se, ne samo na području leksika, mogu odčitati težnje njihovih pisaca da prevladaju ograničenja svog dijalekta te da preuzimajući što im je potrebno iz drugih jezičnih predjela (na)pišu djela koja će se bez poteškoća razumjeti i izvan granica pišćeva zavičaja.

Uz izdizanje jezika iznad regionalnih granica, a u okviru tog izdizanja, ti su pisci morali riješiti još jedan, nimalo lak, zadatak. Pišući u svojim djelima o temama o kojima je prije njih hrvatskim jezikom pisano relativno rijetko, morali su na nama ovdje bitnom području leksika iznaći takva rješenja koja će im omogućiti da i na hrvatskom izreknu sve ono što su znali i mogli izreći na kojem stranom jeziku (latinskom, njemačkom, mađarskom). Pritom su postupali različito nastojeći prvenstveno izvući maksimum iz već u jeziku postojećeg, što je za posljedicu imalo podatak da je glavnina općeg leksika svih triju promotrenih djela ostala do danas sastavnim dijelom aktivnog leksika hrvatskoga standardnog jezika.

Ondje pak gdje u jeziku postojeće nije dostajalo, posezali su za drugim načinima i izvorima. Promotrena tri djela pokazuju da su pisci postupali na tri načina: 1. izabirali su iz onoga što je do tada prikupila bogata hrvatska leksikografija, 2. rabili su posuđenice (većinom one koje su u hrvatski preuzete do XVIII. stoljeća) i 3. aktivirali su tvorbene mogućnosti hrvatskog jezika i tvorili nove riječi. Naravno da ti postupci nisu ni približno jednako česti u svakom djelu i kod svakog pisca, kao što ino ocjena uspješnosti njima postignutih rezultata nije uvijek pozitivna.

Odabir tih postupaka i njihova učestalost u trima promotrenim djelima E. Pavića, A. Kanižlića i J. S. Reljkovića ovisio je, naime, o mnogim čimbenicima od teme djela i njene »leksičke zahtjevnosti« do jezične umješnosti svakog od pisaca, pa je u svakom od tih djela, s jedne strane, uočljiv i shvatljiv niz karakterističnih pojedinosti u području leksika, dok su im s druge strane zajedničke brojne važne leksičke značajke po kojima za ova djela, kako pokazuje i ova raščlamba, možemo reći da su, zajedno s brojnim drugim djelima ove trojice kao i drugih njima suvremenih pisaca, važan prinos obogaćenju hrvatskog leksika i njegovu postupnom stasanju u sustav u kome će se najjasnije očitovati polifunkcionalnost hrvatskoga standardnog jezika.

SUMMARY

CROATIAN LEXIS AT THE END OF THE 18th CENTURY

The 18th century has a special significance in the history of the Croatian language. Croatian standardologists and historians of the language agree that the prestandard period of the Croatian language ends in the first half of the 18th century and that the first phase of standardization of the Croatian language mostly corresponds with the second half of the 18th century, although it extends to the first few years of the 19th century. The first and the most important works of the first phase of standardization of the Croatian language are thought to be A. Kačić Miošić's *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* [1756] and M. A. Reljković *Satir iliti divji čovik* [1762].

Except for some literary works a few works which are important for the history of the Croatian standard language and especially for the development of Croatian terminology were published in the second half of the 18th century. The paper shows three attempts of creation of Croatian terminology: a) for medicine and pharmacy (in E. Pavić's poetic translation of the work *Flos medicine*, Budapest 1768), b) for theology (in A. Kanižlić's work *Kamen pravi smutnje velike*, Osijek 1780) and c) for agronomy (in J.S. Reljković's *Kućnik*, Osijek 1796).

This paper analyzes the terms from these three works according to the manner of their emergence and to whether they are borrowed, according to the sources from which they are borrowed. This paper also observes what happened later with the terms in the mentioned Croatian terminologies.